

~~Книжка~~
178-13

TAP T

1740643/3

9

2

9

1

3

Δ

B

У

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Дав. № 170643

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

32
864

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»
REDAKTIERT VON: I. MYKYTENKO, I. KULYK, W. KORJAK,
P. USSSENKO, M. DOLENGO, W. SOSSÜRA, W. JURYNETZ
STAATSVERLAG DER UKRAINA. MÄRZ 1929

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ
ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. МИКИ
ТЕНКО, І. КУЛИК, В. КО
РЯК, П. УСЕНКО, М. ДО
ЛЕНГО, В. СОСЮРА,
В. ЮРИНЕЦЬ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1929 БЕРЕЗЕНЬ

№ 3

68

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому
репертуарі“ та інших по-
кажчиках Української Книж-
кової Палати

Обкладинка художника
А. Страхова

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського. Укр-
голови № 1672. 14/III 1929.
Замовлення № 816. Тираж
1.500 примірників

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ
МОРЕ

Ти нам ворог —
— відомо
давно!

Ну, а другом
— чи можеш бути?

— Це ж твоє
ненажерне
дно,

— Це ж твоє
голосіння
люте!

Пливемо!
— А напрямом:
— Nord.

Ти нічого
не скажеш
одверто!

В кожнім льоті
нестриманих
орд

Таємниця
життя
і смерти!

Це ж колись
на шкафут
водою
білопінно
плювало
ти!
Це ж колись
перед лютим
боем
наказав тобі хтось:
„Нести“!
Це ж колись
на солоних
гонах,
нанизавши
і клекіт,
і грім,
Ти ковтнуло
загін червоних,
Що пливли
на далекий
Крим!
Ти несло
і ламало трюми,
Ти гуло
і вночі,
і вдень,
і тяглися,
як жовта гума,
Над водою
тіла
людей!
Десь лишилися
голод
і зойки
і матроса
обдертий кістяк...

Зрозуміть
не могло ти
ніяк,
Чом завод,
прокидаючись,
ойкав!

Чом залізо
дзвеніло
на дні
і розносило
хвилями
дзвін цей,

Чом вгинався
солоний
граніт
попід скарбами
„Чорного
Принца“!

.....
.....

Пливемо
у затиші
орд...
— Значить фльот наш
минули
штурми?!

— Капітане!
— лівіше Nord!

Знають всі,
що з огню
і з бур ми!

Знають всі,
що крізь штормів
гнів

і крізь вод
ненажерний
клекіт

Ми дійшли
до своїх берегів,
Допливли
од країн
далеких!

А тепер :
не біда
бали !
Кожен з нас
— капітан
— і штурман !

Не такі тут
бали
були,
Не такі тут
бували
— штурми!

ОДЕСА—ХАРКІВ 28 Р.

М. ЛЕДЯНКО

НА ГОРА

РОМАН

ПРОДОВЖЕННЯ *

10

Жак затримався на рудні. 'Коли приїхав директор — зробив привітне обличчя, вклонився так, як уклоняються там (у столицях, у світі).

Склалося вражіння, що він дуже радий гостеві. А думав :

* Початок див. „Гарт“ №№ 1, 2, 1929 р. Зважаючи на те, що роман М. Ледянка „На Горі“ вийшов окремою книжкою у виданні „Романи й повісті“ в - во „Український Робітник“, — редакція припиняє його друкування у „Гарті“.

Редакція

— Принесло... Лазити буде, нюхати...

Незабаром побачив, що боятися нічого. Хоч скільки так лазитиме, скільки придивлятиметься Жак, зрозуміти йому щось буде трудно.

На пропозицію познайомитися з бухгалтерією злякано замахав руками — і нічого не зрозуміє він у книгах цих і цифрах, та й їздить він розважатися, а не з ревізіями.

— А яка розвага з цифрами! Мосьє директор сам розуміє...

Мосьє директор розумів і зрозумів. Його привітність набрала батьківського відтінку.

— *Rapá* казав, що мосьє директор так чудово керує руднею, що хіба з цього боку цікаво було б познайомитися ближче зі справами.

Директор битий був. Жакова приемність занепокоїла його.

— „Хоч і з цього боку, а як почне цікавитися... Заморока“...

— Але навіщо мені бухгалтерія? Я ж маю розважатися...

Сумно зідхнув. Директор зрозумів, що розважитися трудно.

Жак не крився, що страждання погнало його в незнану країну.

Директор прибрав вигляду, що він розуміє, але із скромності нічого не питав, а Жак нічого не казав.

Дружина й дочка одержали від директора наказу старанно розважати гостя.

— У всякому нещасті шукайте жінку. То хто краще за жінку потрапить розважити нещасного?

Це була істина.

Жак скучив. Поблизу Клари не бажав він нікого. Потім намагався забути з іншою. Нічого не вийшло. Не вабило інше тіло...

Звідси до Клари тисячі кілометрів. Він од неї відмовився. А тіло вимагає свого...

Дочці було 17, матері — 36, Жакові — 21.

Дочка була наївна й незаймана, мама давала аванси. Обое були гарні, а Жак — як усі із „золотої молоді“.

Досі щось гнало його далі й далі. Не затримався навіть у Кримі серед чудової природи. Гарні жінки нагадували Клару. Це дратувало.

Далі й далі...

На північ.

Стомила подорож, бажалося відпочити. Сільська тиша, незнайомий побут, книгозбірня, рояль, верхові коні, загальна увага, цікава дівчина й жінка.

Чому не відпочити?

Жак залишився на тиждень

Кость методично бив по забуркові. Вдарить, поверне, вдарить. Поруч бив Гнат. Кузьма кріпив, а за підручного Данилко.

Попрошали „дядю“, щоб кріпильника призначив на інше місце, а замість його Кузьму. Щоб поміняти їх, бо Кузьма робив у того ж таки Івана Гавриловича.

Кріпильник не заперечував, „дяді“ все одно.

А Данилка за половину платні взяв — хай привчається.

Сердився був Кузьма на кума за ряду погану, але що зробиш — не винний же Гнат, що штейгер — сволоч.

Сказати б, що кум сам заробив, а Кузьму під манастир підвів, так — ні, однаково всі заробили — два білих, а третє як сніг.

Помирилися куми.

Кінчать бурку, запальщика кличуть. Закладе він у бурку динаміт.

— Така мала штучка, а яку силу має, — дивувався Данилко.

Заклавши динаміт, забивали бурку пегасом. Ковбасу таку зроблять із глини, у папір загорнену, та й запхають.

Тягне за собою шнура запальщик. Далеко відходять усі. У запальщика в руках маленька машинка. Щось крутне чи натисне...

Вдарить грім, летить порода. Дивно Данилкові. Голвне, машинка. Лектрична якась... Ніби там, усередині шнура, іскра до динаміту біжить і вибух робить. Сірником не можна, бо шахта газова. То й машинкою. І що воно за іскра така...

Після вибуху чекають, бо газу не дають працювати. Аж поки розійдуться. Тоді горнуть породу в розкоску* (Данилкова це робота), Гнат із Костем знов бурять, а Кузьма склепіння становить.

Тепер Данилко вже не боїться нічого... А коли вперше спускався під землю, було страшно.

Темрява.

Де - не - де вогники шахтарські. Під ногами, збоку й над тобою порода. Багато - багато. Чув Данилко про завали.

А ну, зараз зрушиться хоч трошки породи? Мов сірники, ламаються ряма, засипле все, з Данилка мокренько лише буде.

Страшно було Данилкові. А тут ще загуркотіло щось. Зовсім злякався хлопець.

— Дурний, не чуєш — партія йде!

— Егей! — покрито гуркіт.

Батько шарпнув Данилка вбік. Всі притиснулися до стіни. Данилко й собі тиснеться, бажаючи тоненьким - тоненьким зробитися.

Ближче гуркіт.

— Егей!

Блискучий шматок вугілля — погляд коняки.

— Чого став!

Боязко було Данилкові.

* Вибираючи вугілля у штрекові, хід роблять ширший, ніж треба. Тоді у вільне місце зсипають породу, щоб не вивозити. Це зайве місце і зветься розкошка.

12 А тепер вже не страшно. Поперше — звик. А по-друге — порода тут тверда. Хрещений каже, що тут завала не може бути.

Данилко дерево подає, Данилко лунки довбає (важко), Данилко породу згрібає, Данилко під землею у шахті робить:

— Данилко —

— шахтар.

Це тобі не коногонство на шурфі.

І коли кличуть хлопці горобців дерти, в цурки - палки грати або на інше щось таке, — Данилко дивиться зневажливо й відвертається.

— Ніколи.

Данилко — шахтар. А шахтарі в цурки не грають.

— Рука молотка не підносить. Ну його.

Упав забурок та молоток.

Кость ударив скільки разів і собі поклав струмент. Ну, а Кузьма робитиме, як усі відпочивають?

Сіли.

Одна біда — закурити не можна... Закури, так і разу не пакнеш — шматки м'яса печеного з тебе будуть.

— Ось робиш тут як сукин син якийсь, мов кріт нещасний під землею, а хтось походить собі під сонцем і думає — а чого це я хочу?

— А ти хлопця береш, бо не прохарчуєш сам.

Тут Данилко незгоден із батьком. Ніби це погано, що Данилко робить по-шахтарському? Раз батько — шахтар, і ти за шахтаря повинен бути. Одного тільки не знає, правда, Данилко — чому це не всі робочі. Ось хрещений про всячину знає, може, й про це...

Незрозуміло Данилкові. А не розпитує — сердиться хрещений — сам не знає до ладу, видно.

Спочивати довго ніколи.

Б'ють молотки, непомітно гризуть породу забурки, бурам місце уступають, стукає сокира.

Данилкові захотілося пити. Полуднали вже і чай випили.

— „Завжди мало беруть“...

Побіг води пошукати.

Коні, як біжать штреком, копита свої відбивають. Вода затримується в цих слідах. Бруд наспід осідає, згори чиста водиця. Не те, що в рівчаку збоку. Мутна там, чорна.

Схилився Данилко, п'є. Холодна така вода. Смачна. Не помітив, як бруд почав тягти, аж поки не плюнув. Необережно стукнув лямпу, згасла.

Темрява.

Де - не - де випадкові вогники зникають.

У темряві — Шубін.

Жах охопив хлопця. Крикнув.

Гуркіт якийсь страшенний.

Завал?

Шубін лякає, йдучи?

— Егей!

Коногон! Розчавить! Куди повернутися? Ага, ось партія. То стіна збоку. Так, справді. Щільно притулився.

Не зачепила.

Куди ж іти?

Вагончики вантажені, значить напроти.

Біг у темряві. Хтось ніби за плечі хапає.

А це —

вибух?

Ні, вибух не такий.

Спіткнувся, упав, розбив коліно.

Данилко був блідий, мов стіна їхньої каюти в свято. Через це, мабуть, батько не лаяв, що лямпу зіпсував.

Думав Данилко, — що це грохнуло, ніби вибух?

Спитав.

— Це, мабуть, верхняк зломився.

— То десь завал?

— Ні, це буває. Натисне порода, він і ламається. Для завалу великого зрушення треба. Буває.

Данилко не шкодував, що він шахтар. Шкода лише, що робити не на шурфі.

Під землею страшно. Гази, вода.

Земля, що з грудей її видирали чорну їжу машини, терпіла. Терпіла й чекала на слухну хвилю. Щоб помститися.

Стрепенеться трошки — й засипано шахту з людьми.

Річка підземна тече кудись, пробилася в шахту — й затоплені вороги землі, що не дають їй спокою.

Лукаво збираються гази, щоб отруїти чи вибухнути.

Але

хитрі вороги землі.

Вони можуть з усіма її нападами змагатися. Підсилити це змагання могли ті, що в їхніх руках папірчики були, а на них слово :

— Акція.

Люди ці далеко були — в Петербурзі, Харкові, Парижі, Брюсселі, Біарриці, Баден-Бадені і хто його знає — де ще.

Далеко були фон-Нірмани, ще далі Лін'ї. Тут були їхні уповноважені, наймити.

Від перших до других наказ :

— Грошей! Грошей! Грошей!

Ну, і хіба не можна обійтися без кращої вентиляції?

Хіба це склепіння недостатнє?

А хто знає, де ті підземні річки...

Заллють шахту, тоді видно буде, звідки воду помпувати.

Шанували адміністрація й правління штейгера Лепкова, Андрія Івановича. Знав штейгер, що шурф потрібний, але не припинив роботи.

Палка у штейгера яблунева суковата.

Знає штейгер Лепков, як поводитися з шахтарями, знає, на що поліція на шахті.

Тому штейгер Лепков не раз заступає управителя. Цей хоч інженер, але занадто м'яка людина.

І коли б склепіння відповідне було, коли б річки підборкані, коли б газ не страшний був, коли б не штрафи...

Коли б...

..... нешвидко зростали б дивіденти.

А це головне...

Решта —

— дрібниці.

Данилко стомився. Без повітря робити важко. А треба — аж 12 годин.

Кволі рухи, важка втома, частий піт.

Голова поважчала. Майнула думка за газ. Сонний. Непомітно надихаєшся й заснеш, щоб не прокинутися.

А то ще смішний газ є. Смієшся - смієшся, а тоді кольки в животі, що витримати не можна.

Волочили ноги, пленталися штреком. Від розуміння, що зараз на горі, прибувала сила. Там сонце, там чисте повітря на повні груди.

Спати!

Праворуч од штрека були влаштовані стайні. Вільні коні хрупали в стійлах їжу.

Данилко згадав, що коняку старою, непотрібною, або мертвою чи скаліченою видають на горі.

Шкода зробилося.

Почулася лайка, глухі удари, хropіння коня. Він кидався на всі боки. Це коногони „вчили“. Тільки що спущена в шахту коняка в незвичайних умовах не хоче працювати, не слухає коногона. Її б'ють, доки вона знесилиться. А коногон, що з ним вона працюватиме (весь час той самий), усе кричить та лається, привчаючи до свого голосу. Шахтарський кінь повинен слухатися одного голосу коногонового, спинятися й рушати за його командою. І нерозуміння „термінології“ каралося немилосердним биттям. Били довго, без жалю, аж поки кінь розумітиме, що йому й коли робити. Через деякий час праці й биття коні привчалися, й коногони керували ними одним голосом. Спільна праця якось навіть зв'язувала в одне ціле коногона й коня, розуміння небезпеки від чиеїсь неухважності чи необережності робило коня й коногона товаришами в роботі.

16 Не раз траплялися випадки, коли, помітивши небезпеку, напруживши останні сили, кінь затримував вагончики, сам гинучи під ними, але врятувавши життя коногонові. А небезпеки було чимало. Можна було на іншу партію наскочити, від швидкого руху частенько вагончики забурювалися*. Найстрашніше, коли верхняк несподівано зломиться й випнеться.

Вдариться головою кінь, вдариться коногоном.

Смерть...

Тому коногони були „одчаяні“. Ніхто так не лаявся й не бився, як вони. Їх найбільше боялися сільські парубки — конкуренти.

Блищали при лампі рейки. Вже недалеко. Ось багато вогників. Це стовбур. Там кліть.

Був запашний літній ранок. Коливавсь етер. Тиша. У височині повільно кудись мандрували хмарки.

А шахтарі — одні йшли спати, інші вже встали.

Крутилися колеса на вежі — будівлі надшахтній, з машини до коліс линва металом у русі виблискує, бамкає коло машиніста, кліть на горі й назад.

Ковтав її, повну людей, стовбур.

Жак уві-сні відганяв щось рукою. Це йому гудок докучає. Повернувся, ніби когось обіймаючи. Швидко-швидко забелькотав щось невиразне.

Ніну гудок розбудив. Така неповага до дочки директорової...

Всміхався ранок. У садку щебетали пташки. Чи ще спати, чи вставати вже?

Солодко потяглася. Легка ковдра зсунулася, груди дівочі видно.

Якісь думки. Невизначні. А приємні. Примружилися очі, щось вбачаючи.

Спати не буде вже, а вставати теж не хочеться.

* Перекидалися.

Полонили мрії.

Як у дівчат на сортувальні, так у директоровому домі молоді груди бажають щастя.

Там—

— „страждання“

Тут—

— мрії. Не дуже далекі до здійснення.

Олександра Степанівна подивилася на чоловіка. Хропів завзято. З напівроззявленого рота бородою тяглася нитка слини. На подушці зібралася краплею.

Муха лазила губою. Цікаво, що там далі. Злякалася безодні рота чи хропіння й полетіла.

Огидливо відвернулася директорша.

Ранок одновив нездійснене бажання.

— „Аще словом, аще делом, аще помишленієм“ — проказує щонеділі у церкві „Оцо - Оцо“.

Директорша согрішила „помишленієм“. Була не проти, щоб і „ділом“ — старший був директор...

Ще раз подивилася на чоловіка й почала одягатися — треба було поклопотатися за сніданок для гостя.

Одягнувши наполовину панчохи, замислилася.

В очах туман пристрасти.

Неграми йшли шахтарі. Пленталися дівчата з сортувальні. Гнат із Улянкою одночасно підійшли до каюти.

Марина стукала посудом. Зараз прийде чоловік і батько. Господар. Дочка прийде стомлена.

— Замовчи мені! Не бачиш — ніколи...

Це до Петрика. Він не бажає бігати далі в сорочинці. Йому потрібні штанці. Оце кожного ранку й питає, чи готові вже. А як не готові, то й вередує.

Малий скривився, але роздумав плакати.

Ось до його підходить чорнявий дядько. Зараз лоскотатиме й підкидатиме догори.

З ним весело.

18 Генрих фон - Нірман повертався з клубу. Затримався так довго, бо не везло. Приємні були жарти, що дуже кохає його дружина, видно.

Бадьорило свіже дачне повітря. Після міста й після потягу дихалося з задоволенням.

Підійшовши до дачі, згадав, що у Валі коклюш. Зайшов подивитися.

Коли б не червоне личко, можна було б подумати, що дитина цілком здорова.

Закашлялася.

11

На селянських шахтах, звичайно, працювали „крилатики“. Ще називали їх

— Літуни.

Від слів — крило, летіти.

Непосидючі люди були — сьогодні тут, а завтра...

В залежності від обставин — на іншій шахті, на шляху етапом, у в'язниці іноді.

Майже всі „крилатики“ були безпашпортні.

І не всі були в ладах із законом.

Господарі це знали і використовували. І коли шахтар на рудні не наважувався протестувати проти кривди, а коли находилися сміливі, то нічого не могли досягти — що ж міг зробити безпашпортний „крилатик“?

Кочетков мішав ріденький куліш. Хто приглядався б до кулішу на цій або подібній шахті, той міг би пізнавати дні тижня.

З понеділка їжа була густіша і більше. В середу було так-сяк. У четвер абияк. Що ж до п'ятниці й суботи...

Лаялися шахтарі, чекаючи суботнього вечора. Тоді „дядя“ приїздив і харчі привозив. І не тільки харчі...

— Куліш... крупа крупу, наганяє.

Сердито мішав Кочетков.

Була п'ятниця.

— Оце як я в купця першої гільдії Соколова за фурмана був...

— Мало, хто де був,— буркнув невеличкий рухливий чоловічок із швидкими очима.

Так ось і не подивився б на таку страву,— провадив своє Кочетков, не звернувши уваги на репліку. Не любив Кочетков рухливого за його скептицизм і заперечення.

— Там собаки з м'ясом їли. Так у того купця куховарка Пашка була... Ото баба — вдвох не обняти. Любовна була баба... За це ж — годувала...

Віртуозна лайка дала відповідну картину. Всі зрозуміли, що страви були незвичайні, і що найкращі шматки мав Кочетков.

— Не хотів би я їжі такої, і не хотів би за це таку колоду...

— Дурний, яка - небудь тараня - баба краще?

Решта висловилася, що як кому подобається. Проте більшість була за те, що як жінка занадто товста, то не гаразд.

Онисько мовчав.

— А по-твойому як?—апелював до його Кочетков.

— Я... не знаю... У нас товстих нема...

— Ото стрюк!

Рухливий чоловічок устряв до розмови, одтяг увагу від Ониська, що з його почали глузувати.

— На селі баба як погрубшає, так на місяці сьомому. Йнакше не погрубшаєш, з картоплі, значить...

Кочетков повернувся до спогадів.

— Своя церква в купця першої гільдії Соколова була. Найперший купець. І піп свій. Якийсь балахманний. Вислали його звідкись, чи що. Везеш, бувало, а він тобі про бабське діло. А то про те, що люди — сволочі. А пив...

І де це Кочетков лаятися вчився. Змалювання, як пив оцей піп, справило таке вражіння на товаришів, що всі здивовано-захоплено повернулися до оповідача. Онисько аж рота роззявив.

Справді, віртуозно лаялася людина...

— Взимку вперше покликав мене.

— „Холодно“, — каже, — „Степане. Змерз, мабуть“?

— Зайшов я на кухню, виносить мені шклянку горілки. Дає й посміхається. Гадав, бачте... Кочеткова шклянкою горілки злякати.

Не треба припускати, що Кочетков сердито вилаяв попа. Нічого схожого. Вилаяв із нотками теплого почуття в голосі. По-дружньому.

— Ну, я й випив. Тільки буль-буль-буль. Наймичка витріщилася. Гарна така, перетуди... за попадю службу несла. Обтерся, закусив огірком. І ковбасу тримала наймичка, але яка це закуска — ковбаса на-встоячки.

— Ковбаса — воно коли випивка надовго.

— Атож. Ну й почалося. Що не привезу після молебствія, кличе до себе. Вже не в кухню, а до по-коїв.

— „Люблю“, каже, — „хто випити може...“

— Ну й пили... Влітку, коли редька оця маленька червона та з таранею, „гусака“* раз випили.

— Бреши. Бреши, — співав своєї рухливий. Кочетков зауважив.

— Що — за ніч? Та я й зараз вип'ю. Не віриш? Ось став. Я половину й ти. Не хочеш, то і...

Незадоволено змовк. Куліш закипав. Вилляли решту олії. Сьорбали, сопучи.

— Треба живоглотові, не забути, сказати, що дерева кріпити не стане. І так рідко кріпимо. Завалить, — озвався рухливий.

— А йому шкода? Йому дерева шкода.

Приїхали хури по вугілля. Возитимуть нічним хол-лодком.

Шаhtarів робота хурщиків не цікавила. Ніч мала. Пішли в землянку.

Спали.

* Чверть відра.

Кочетков хропів басом. Ніс маленького рухливого свистів якусь мелодію. На скільки тонів мелодія. Вони правильно чергувалися.

Онисько не спав. Думалося про те, що робота якась непутяща. Коли б на рудні і не в „дяді“.

А то — чого навчитися, коні поганяючи? Попроситься в забій, щоб трохи навчитися.

Дрімалося.

Тетяна (з рідного села дівчина, сміється так голосно) щось каже. Ні, це Гнатова дівчина. А виросла як...

Тетяна вщипнула. Регоче. Зникла.

Сон скував усіх.

Один селянин, що оце по вугілля приїхав, жеребчика з собою взяв молодого. Дзвінко заїржав, бадьоро голуву підвівши.

Повторила їржання луна, голосна в нічній тиші.

Стукне колесо в ямці. Ліниво в дрімоті поганяють хурщики. Відїхали далі.

Тиша.

У гайку путькало:

— Путь — путь. Поховав. Поховав.

Страшний якийсь регіт. Сонно обізвалися пташки:

Якась настирливо повторює:

— Ті - у... Ті - у...

З вікна безшумно вистрибнув Жак Ліньї. Кларети не було в його думках.

А в тілі була втома.

Пізно прокинеться акціонерський синок.

12

Подорожній оселився у Гната. Прийшов шукати роботи на шахтах. Не виганяти ж чоловіка, хай живе покищо.

Зникав надовго кудись, особливо вечорами. І Гната частенько вдома не бувало тоді. (Тепер він у денну зміну робив, ледве впросив Івана Гавриловича). Поверталися пізно. Але ніколи не разом.

21

22 Петрик називає комірника:

— Дядьку Матій...

Гнат:

— Матвію Павловичу...

А прізвище мав — Столярів.

— „Наш, значить“, — думала Гнатиха.

Хоч і непевна була.

Одного разу, впустивши обох, не могла заснути. А Столярів заснув. Але чомусь неспокійно. Раптом як заворушиться, туди-сюди совається і щось говорить.

Прислухається Гнатиха. І хоч би тобі одне слово второпала...

Чи дуже швидко, чи що... Але почула, наприклад, ніби таке:

— Пролетарі бо кували квехніса...*

Нічого не добрала Марина.

Невже не по-нашому говорив? Квехніса...

Хотіла порадитися з сусідкою, але Гнат наказав не базікати.

— Чоловік роботи шукає. Не виганяти ж. І щоб ніхто про його не чув.

І подивився суворо.

Дивний якийсь комірник...

Видно, нічого навіть людина — Петрика дуже любить, усе бавить його.

А погані люди дітей не люблять.

Вугілля з 2-го горизонту потрапляло на гора через штрек 1-го. Не було виходу з 2-го горизонту до стовбура. В окремих місцях із штреку 2-го горизонту на штрек 1-го робили досить широкий хід. Сипали туди вугілля, воно й котилося. При виході на перший штрек були пророблені заслонки, називалися дучки.

Коли підвезуть вагончики, відсунуть дучку, вугілля й сиплеться. А нема вагончиків — засунуті дучки.

* Правильно — пролетарі бо кувела квесніса шеєнтіт.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся — одною із східніх мов.

Цей хід називається скат. Часто-густо спід його стелили залізними листами, щоб краще котилося вугілля.

Був такий скат поблизу того місця, де робив Гнат із товаришами.

Слухав Данилко, як вугілля скатом гуркотить.

— А я аж злякався був, як почув уперше. Гуркотить — а що, не знаю.

— Може, Шубін — подумав?

— А хіба чути коли Шубіна?

— Кажуть, але я сам не чув і не бачив.

— І ніхто його не бачив. Так вигадали.

Гнат не вірив, що є Шубін; Кость, як звичайно, мовчав, а Кузьма:

— Коли люди кажуть, то вже є причина. Як же так узяти та й вигадати?

— Мало чого люди не вигадують... Ось вибух був. І Данилко знає, хто винен. Хто, Данилку?

— Та „Барилло руде“. Шурф...

— Ось бачиш! А кажуть — бог так дав.

Всі мовчали. Це було щось нове. Кость навіть особливо уважно подивився на Гната, непомітно лямпу піднявши, ніби треба йому.

— І щоб багаті жили з нас тягли — теж так бог дав, кажуть. Мало що люди кажуть...

Нечуване щось говорив Гнат. Не в'язалась розмова. Сердитіш забили молотки, завзятіш зацюкала сокира. Може, й зайве сказав Гнат за бога, але що жили з робочих тягнуть, так це ж правда; і що штейгер винний за вибух — теж правда. Хіба бог так навмисне дав, що штейгер шурфа потрібного не зробив...

Може, й так...

Але навіщо богові смерть тридцятьох людей, каліцтво дев'ятьох?

Скат у цьому місці був новий. Розминачка* далеко.

* Допоміжна рейкова лінія із стрілками, щоб вагончикам розминатися.

24 Затримка траплялася з партіями. Тут вантажені вагончики з-під ската йдуть, а тут,—порожні назустріч.

Ухвалили розминачку будувати. Треба було поширити штрека, покласти й закріпити рейки із стрілками.

Йдучи на проходку, Данилко побачив того самого хлопця, що на шурфі. Запам'ятав непривітного, що вилаяв його ні за що. І хлопчисько пізнав Данилка, з-під лоба глянувши. А, може, й не пізнав, може, в його звичка така, щоб із-під лоба на людей дивитися. Не подобається Данилкові хлопчисько... Та й ті двоє, що з ним на шурфі були й оце тут, якісь такі...

Нікудишні, одне слово. Обое невеличкі. Старіший (батько, мабуть, хлопчиська)—так зовсім малий і худий дуже; тільки величезні вуса й видно. Не те, що батько та хрещений, або дядько Кость та Клим.

Ставні шахтарі. Зразу видно, що дужі.

І Данилко буде дужий, хай ось виросте.

Поганий хлопчисько, непривітний, і ті, що з ним, нікудишні. Що це—вони тут розминачку будуть робити? А хіба шурфа кінчили? Нема ж ще шурфа.

І раптова думка в Данилка:

— „А коли в шахті, то краще, як малий, не треба згинатися так у штрекові“.

Але не любить Данилко малих і незгодний бути меншим за батька.

Іван та Карпо Космачови мали одну мету—заробити грошей і залишити цю каторжну шахтарську роботу. Тому вони не наймалися ні в контори, ні в „дяді“, а робили артільно. Двоє братів робили клято, їм допомагав Івась, Іванів син. Коли ряда була така, що втрюх не дати ради, кликали когось із товаришів. Кожен охоче піде в артіль, бо, поперше, сам собі пан, і, подруге—більше заробиш.

До цього часу не велося Космачовим: то ряда погана, що ледве кінці з кінцями зведеш, то облахмачить якнебудь штейгер.

Побачивши, що не вигідно на шурфі робити, опинилися тут, на розминачці.

Слово:

— заробити —

завжди стояло в свідомості братів. Робили, не шкодуючи сили. Артіль могла працювати цілу добу. Ніхто їй не міг перешкодити. Не раз брати перепускали час зміни.

Уранці почавши, приходили додому ввечері.

Ледве пленталися, але

— заробити!

Що далі, не знали. Аби

— заробити!

А тоді видно буде.

Поки вкладати рейки, робили те ж, що й Гнатів гурт. Щоб поширити штрека, треба було бурити, підривати, вивозити породу, кріпити. Тільки ріжниця, що породу не в розкоску скидали, а вивозили.

Десятник Лонгін йшов робити заміри. Скільки хто виробив. Записує й мовчить. Поки не знали шахтарі, питалися — кожному ж цікаво, скільки оце заробив.

Але відзвичаїв Лонгін — лаявся й кричав.

— Скільки — видно буде після. А в книжку мені носом поганим не лізь.

— Та я не лізу нікуди... Питаю... Хіба...

— Губи не розпускай... Як баба цікавий, мурло!

Підійшов до Кузьми. Порахував рями, поміряв — чи далеко одна від одної.

— Чому на три вершки рідше? Ти що ж, сволоч, хочеш, щоб завал?

І далі вже лаяти намірявся.

Але встиг Кузьма промовити.

— Та це Іван Гаврилович розпорядилися так — дві чверті й три вершки.

— А, Іван Гаврилович. Він знає...

Саме в цей час Іван Гаврилович присягався штейгерові рудому, що ніколи не мав такої ради.

— Таке вугілля тверде! Щогодини, можна сказати, забойщики зубки міняють.

— Ну, вже й щогодини. Скажете, Іване Гавриловичу.

— Воно так, до слова, але твердюще вугілля. І поро-
рода, що забурки не беруть. Не те щоб на піддир*
щось узяти. А шахтарі так і дивляться, щоб руки
скласти. Їм—що? Їм абияк. А я ряду в строк не
кінчу. Їм це плювають...

— Не кінчите — застанова** наша.

— Хе - хе. Застанова... 800, як один. Змилюється, на-
киньте щонебудь. Ви скажете, управитель згодиться.
Він вже все, як ви.

Штейгер посміхнувся. Він не раз заздри́в інженер-
ському дипломові. Переконався, що диплом — дипло-
мом, а голова — головою.

— Вугілля ж яке. Самі знаєте...

Якось випадково розмова на полювання перейшла
(можливо, штейгер перевів).

— Бачили нову рушницю в пристава?

Іван Гаврилович бачив.

— Спеціальна рушниця. Я оце до Бахмута поїду, так
собі маю купити нову, погано б'є щось. Та й стара
вже. Сино́к хай бавиться.

— А до мене брат приїхав на все літо. Теж полю-
вати любить.

— І рушницю вашу бере?

— А як же.

— О, то ви без рушниці! Як можна! Поїду, то і вам
куплю.

Помовчали.

— То тверде — кажете — вугілля?

— Хай бог боронить, самі знаєте. Ось я вам відомості
принесу; скільки лодирів працює в мене, а скільки
видобувають.

* Просто вибивати немов долотом. Порода й обвалюється.

** Певна сума, що її „дядя“ вніс до контори, як гарантію ре-
тельного й своєчасного виконання роботи.

— Принесіть, подивимося. Вугілля тверде — знаю.
Розійшлися задоволені.

Іван Гаврилович швидко біг до десятника, що перевіряє кількість робітників. Завжди залізо треба кувати, поки гаряче.

Переговори були недовгі. Кількість шахтарів Івана Гавриловича збільшилася. А коли подивитися, скільки видобутку, то можна було за голову взятися — такий тямущий „дядя“ і за таку раду не вигідну взявся.

Але світ не без добрих людей.

І Лонгін відомості „правильні“ дав: на такому то віддаленні стільки то рям. Поділиш дві чверті між кожною, й вийде —

Три вершки зникли.

Кількість рям для контори й Івана Гавриловича була одна, а для Івана Гавриловича й Кузьми — інша.

„Дядю“ й Лонгіна ані скільки не обходило, що склепіння охороняє життя шахтарське.

І так кріпили абияк, а тут ще три вершки. Вони могли цікавити тих, кого може придушити завалом.

А ті ж склепіння не міряють.

Пан директор трохи дивувався, що гість не відіжджає... Сказати б — природа...

Але яка в ката природа на рудні!

Садок та річки трохи, а навкруги пилюка.

— Мабуть, йому приємно своїх на чужині побачити. Та хоч і російський, але француз проте. Стомився ж до того. Та й горе, видно, в юнака... А тут тиша...

— Ну, аби йому не нудно було.

Пані директорова всміхнулася.

— А Ніна в нас так справжня парижанка...

— Але гляди, щоб унук брюсельцем не був...

— Дав би бог!

— А, справді, — згодився директор.

Він лише тепер зрозумів, що внуки можуть бути й „легальні“.

Марина вішала білизну.

— Куди хочеш дівайся із шматтям,— скаржилася сусідці.

— Вітер такий, пилюка... Переш — переш, повісиш, а воно й запоришиться.

— А чекати тихої погоди довго...

— Скажений клімат!

Поговорили за дорожнечу, що грошей нема, що скрутно, особливо сімейним.

— Без столовників ніяк не прожити — в кого діти. Тільки цим і рятуюмося.

Всміхнулася сусідка, і зморшки заворушилися на обличчі.

— Раніш не дозволяв старий столовників.

— А чому?

— Столовники — хто? Нежонаті, парубки. До баби аж пишать. Ну й часто столовники хазяїнові допомагають. Оце ж Клим мало не забив столовника. Сердитий. І мадаму. Як зістарівся мій, то й столовників дозволив.

Зідхнула стара.

Прикро було, що чоловік не боїться вже за зраду?

— А ваш не боїться за цього чорнявого? Правда, трохи замолодий. Що він, ще не на роботі?

— Ні, щось ніяк не може. Не був на шахтах ніколи, то й не приймають. Якийсь такий... Як удома, то думає все щось або з Петриком бавиться. А то десь ходить...

Хотіла сказати, що пізно вертається, і що Гнат — та кож. Але прикусила язика, згадавши наказа чоловікового. І Гнат ночами...

Стала Марина, підперла підборіддя й замислилася. Хто його знає? Літній вже шахтар, а проте...

Відповіла своїм думкам:

— Ні, Гнат не такий...

— Це ви про що?

Вітер скинув сорочку. Сердито обтрушувала її Марина. Старанно — але бруд залишився, бо порох від мокрого не відстає. Кленучи вітер, понесла сполоснути.

Поволі сунулися хмарки. Назустріч їм — місяць. І тому проміння його то освітлювало блідо чагарник, то ховався він у підхмарній темряві. Від руху хмар смуги світла й темряви пересувалися чагарником.

І ковтав він слова.

А щоб не дійшли вони до тих, проти кого скеровані, кілька силуетів чорніло оддалік, непомітних.

Прислухалися.

Слова долітали бажані — з одного, а вухо слухало в другій бік — чи не зломиться де гіллячка під ногою ворожою, чи не зашарудять де віти, тіло небажане не пускаючи.

— Надвое людей поділено. Багатіїв жменька, а трудящих величезні мільйони. Для перших — усе, для других — праця важка. Щоб із голоду не здохнули — плата, бо не вигідно це хазяям. А то могли б вони і удвічі менше платити. Ну, платили б удвічі менше за роботу, що б ми робили?

Місяць сипнув проміння на чорняве молоде обличчя. Блиснув у чорних по-східньому очах. Густа чуприна ворушилася від дотиків вітру.

Такі близькі, хоч і не завжди зрозумілі, слова кидали шахтарям хвилясто вирізьблені (голені) губи.

Щось прогомніли шахтарі на запитання, що б робили вони, коли б удвічі плату їм зменшили.

Невиразно гомоніли. Де-не-де проривалися сердиті інтонації.

Але свою мав відповідь Столяров Матвій (Матій, як Петрик вимовляє).

— Треба було б, щоб сказали всі:

— Не будемо робити! Не хочемо! Справжню ціну давайте, щоб жити, а не здихати з голоду! І щоб діти нагодовані були!

— Так сказали б тоді хазяям.

Це зрозуміли всі. Справді, так тільки й можна було б сказати. Не робити ж за злиденні копійки, що за них нічого не придбаєш, що за них не прогoduєшся.

— І жоден не повинен був би йти на роботу за такі нікчемні гроші.

Це теж було правильно. Коли не робити — так усім.

— А прийшов би хто з чужих, або й свій який зрадник пішов би робити, чи не треба було б його вигнати, не дати робити, не дозволити проти товаришів йти?

І це було так само правильно. Справді, коли б усі вирішили не робити за таку ціну, а якась наволоч пішла б проти всіх, попередити треба було б падлюку; а коли не послухався б зрадник, так і вбити такого гада не гріх. Ну, хай і не вбити, але дати так, щоб удруге і сам не пішов та іншим наказав.

О, цей молодий, чорнявий — розумний.

Правду каже. Тільки так і повинен робити робочий.

Тихо летіли слова.

— І одна є поки зброя в робітничого клясу проти капіталістів, хазяїв. Капіталіст без роботи своїх рабів не може. Вони його мільйони несуть. Щодня, щохвилини прибуток тече. Ось поррахуйте: вугілля здобути коштує $2\frac{1}{2}$ копійки пуд, а продають його за 9 копійок.

— $2\frac{1}{2}$ копійки!

— А ки́ймо ми роботу, які збитки хазяї матимуть?

Подумали трохи. $6\frac{1}{2}$ копійок на пуді заробіток. А тисячі й тисячі пудів забойщики б'ють щодня. $6\frac{1}{2}$ копійок тисячі й тисячі разів повторити.

Великі гроші. Порахувати їх трудно. Де там шахтар учився, щоб таке вирахувати. Але зразу видно, що багато втратили б хазяї, коли б...

— І хіба скаже хто, що заробляє шахтар доволі?

Різко поставлено питання. Вдарило воно всіх.

— 45 — коногон.

— Відгрібщик.

— Откотчик*.

— Кріпильник — карбованця.

— А „дядя“ два двадцять за рямю бере.

Це — Гнат. Запам'ятав він ціну, бо дуже обурила вона його, як довідався.

— Ти за карбованця три-чотири рями мусиш установити.

Клима теж обурював цей „дядів“ заробіток його руками. — На сортувальні 25 — дівчатам.

Ні, ніхто не міг сказати, що шахтарі заробляють досить. Стільки, щоб прожити. А коли роти малі, то й поготів.

Ні, ніхто не скаже, що платили на шахтах по-людському...

Яканебудь падлюка, може, й скаже, але з шахтарів таке вимовити ніхто не наважиться: язик не повернеться.

— Товариші!

Таке рідне слово!

Тільки в чагарникові й почуєш його. Приніс із собою це слово з усмішкою привітною Столяров. Товариш Столяров. Товариш Матвій.

Скажеш, почуєш:

— Товариші!

І чуєш, що всі — близькі тобі, рідні якісь, що всі — одна сім'я.

Хвилию теплого почуття повніють груди від цього слова.

— Товариші! 6 $\frac{1}{2}$ копійок із пуда кладуть хазяї собі в кишеню. А нам платять, аби з голоду не вмерти. Мало хто заробляє більше за карбованця... І ми мовчимо... Коли б ще зменшили, ми сказали б:

— „Не хочемо!“

Товариш Матвій змовк і подивився. На всіх глянув.

У місячному сяйві блідшими здавалися завжди бліді обличчя шахтарські.

* Що відкочує вагончики біля стовбура.

Заворушилися вони, непевно схилюлися одне до одного. Тихий гамір виріс із тиші.

З гамору голосніше:

— І тепер!

— І зараз!

— І тепер не хочемо.

Ех... так би й сказати.

— Та не лайся ти, сукін син!

Кузьма хіба винний? Забракувало йому слів. Хіба він — навмисне?

Але як же цих живоглотів не лаяти.

— Ш-ш-ш-ш...

Почувалося, що лаятися тут не можна.

Не личить.

Тут

— товариші.

Тут за долю свою говорять —

— Товариші.

— Товариші! Знає свій шлях робітничий кляс. І шлях цей у боротьбі з хазяями поки один.

Привітна товариська посмішка. Не видно, хто саме це сказав, але він сказав правду.

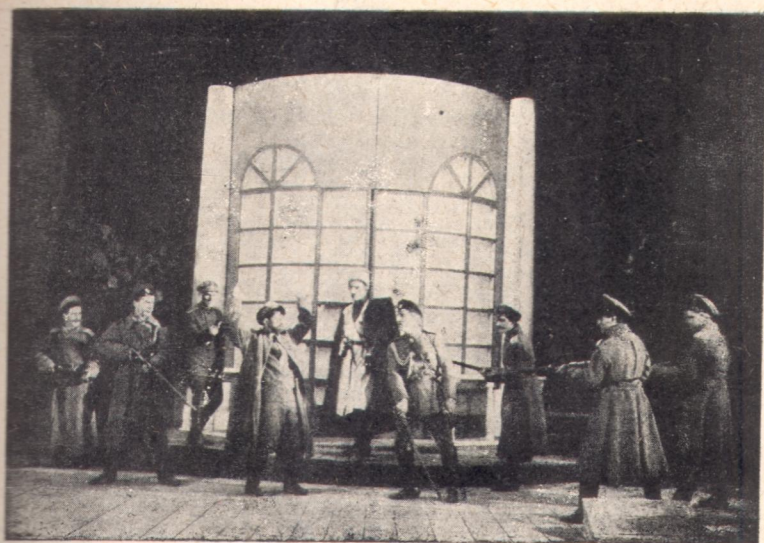
Йому — посмішка, всім посмішка, бо зрозуміли вони шлях робітничого клясу й готові стати на те місце, де — боротьба.

— Щоб заявити хазяям, чого ми хочемо, товариші (хоч як часто вживай це слово, а завжди приємне воно!), щоб досягти свого, мало одного бажання...

І повстало в свідомості всіх викликане з темряви незнання, породжене думками найкращих синів клясу слово:

О-р-г-а-н-і-з-а-ц-і-я.

З новими думками, з оновленими й окресленими почуттями (і раніш були вони, але дрімали), з піднесенням якимсь, незнаним досі, поверталися до каюток, до землянок поодиночі.

Песа М. Грамика
 „Коло тераси“, по-
 становка С. Мар-
 полина, художник
 А. Бразер

Синьбока сестра України —
 Радянська Білорусь надхнен-
 но будувє свою соціалістичну
 культуру, своє революційне
 мистецтво. Другий Білорусь-
 кий Державний театр має всі
 підстави вважатись за один
 з найкращих у СРСР мисте-
 цьких колективів. Читайте
 нотатку директора цього
 театру Т. Некрашевича

Роїлися думки, не завжди і не всі оформлені, легко було якось (а чому — не знати) на душі.

Буває так — заблудиться людина в лісі темному, повному гадів і хижих звірів. Ніч захопила. Буря насувається.

Темно...

Нема шляху.

Ні стежки.

І раптом.

Раптом —

вогник...

Вогник людського житла.

Вогник — надія рятунку.

Воля до боротьби опанувала свідомість.

Гнат прийшов раніш. Незадоволено відчинила Марина.

— Шляєшся!

Нічого не сказав, посміхнувся.

Ліг і чекав. Не спалося й думалося.

Обережні кроки і майже нечутний стук.

Багато хотілося запитати Гнатові, але пізно вже було. Та й Марина довгого язика має. Бабського. Бовкне денебудь ще. А сусідці напевно. А та — далі.

І піде,

що шахтар безробітний Матвій Столяров розумніший за інших;

що якийсь комірник у Палюка незвичайний.

Мало що можна вигадати, і поки до другої вулиці дійде чутка — не пізнати її.

Каюту опанував сон.

Все було тихо. Лише дихання сонних грудей порушувало тишу.

Улянка на сортувальні співала „страждання“. Мружив очі сон. А чорна смуга повзе, чорна смуга не спиниться.

— Вибирай! Вибирай!

Спали всі й на шахті, де Онисько.

Важкий був суботній сон.

„Дядя“ приїжджав, харчів привіз і горілки.

— Коли люди стараються, чому душу не звеселити?
І звеселив.

Сам випив, але в міру — не личить, як свині якісь, напиватися.

Кочетков показав, що в його оповіданні про піяцтво з попом було чимало правди.

Маленький рухливий частенько промовляв:

— Ну й п'є, сволоч! Як у бочку.

Сам тягся, як міг, але куди йому до Кочеткова...
З половини пляшки захмелів, а Кочетков удвічі випив — і нічого.

А „дядя“ підливає, частує.

— Наробилися за тиждень, не гріх випити проти неділі...

Порахує вдвічі, хай п'ють.

І Онисько пив.

— Артіль — так артіль. Разом робити, разом і пити.
Одно слово — громада.

Оселедцями заїдали їржавими, але цього ніхто не помічав. Цибулі було багато.

Кочетков, випивши, ще балакучіший зробився.

Заходився свої пригоди Ониськові, як новому, розповідати. А Ониськові тепло пішло в ноги, голова важчала. Хитнеш на знак згоди, а вона й тулуб хилить.

— Піп не з простих був. Начальства знав багато.
А мені на призов. Пашка — куховарка, значить, — плаче.

— Бреши, бреши, — мимрив рухливий.

Він заплющив очі і сонно жував оселедця. Все не наважувався ковтнути й жував без кінця.

— Шкода мене й попові. Бачить — людина стояща — не з кожним „гусака“ вип'єш.

— Бреши, бреши, — співав своєї рухливий.

— Випили ми наостанку...

(віртуозна ілюстрація, бо випили — один жах!).

— „Зайдеш до мене завтра, як підеш у „присутствіє“, каже.

— Але не пішов я додому, так і переночував за столом.— А він із другого боку:

— Бреши, бреши...

Кочетков розсердився. Тикнув рухливого у підборіддя кулаком. Той і перекинувся. Розплющив очі й поліз до Кочеткова. Цей пхнув його, підійшов, спокійно вдарив ногою, куди попаде. Одною, а тоді другою. Схопив рухливий ногу, видер її Кочетков, схилився й стукнув у потилицю. Не підводився вже рухливий, так і залишився. Щось промимрив ображено й захропів.

— Так похмелилися ми,— провадив далі Кочетков,— іти треба. Дає мені пакета.

— Віддасиш „воїнському“ як викличуть.

— Прийшов. Некрутів викликають. Кажуть, кому пільга. Кому нема—на огляд: міряють усе, заглядають.

— Кочетков такий - то й такий - то!

— Єсть.

— Пільги нема.

— А я — пакета. Подивилися. Читають. Один одному показують.

— То помилка вийшла, в Кочеткова пільга першого розряду.

— Бреши, бреши,— озвався рухливий. Він прокинувся й слухав Кочеткова.

Цей розлютувався і з скаженою лайкою кинувся до лежачого.

— Дядьку! — скрикнув Онисько.

— Не чіпай! — озвався „дядя“.

Кочетков на мить спинився. До нього підбіг один із шахтарів, обняв і пішов назад.

П'яні сльози закапали в Кочеткова.

— І чого він, дрянъ паршива... не вірить.

Видертися хотів, битися, але обоє захиталися й попадали.

„Дядя“ підбіг з горілкою. Кочетков випив і обіймався з ним. „Дядя“ не ухилився від шахтарської ніжності — треба вміти з людьми жити.

— Випий ще на здоров'я...

Місяць світив на п'яних. Немов од стиду ховався за хмари.

Випили гаразд, і мало хто доліз до землянки.

Де звалилися, там і хропіли. Когось знудило.

Ониськові було дуже погано. Вже порожній шлунок, а все нудить. Це було дуже прикро.

Нарешті важко заснув.

Євграф Павлович прийшов під вражінням зустрічі. Вона — випадкова — нагадала не дуже давнє минуле. Ось він бідний студент із сестрою молодшою на руках.

— Микито!

Служник чекав наказу мовчки. Євграф Павлович привчив його говорити лише тоді, коли треба. А якщо покликав, значить, сам скаже, чого. Коли ж не говорить, то думає...

— Рому.

— Це погане щось трапилося, — подумав Микита, повертаючись із довгошиєю пляшкою.

Палив, пив маленьким келихом, пузатеньким таким. Дим снував сине мереживо. Хмара димова набирала різних форм, чудернацьки коливалася. Ось великий клубок диму перетворився у коло. Попливло. Витяглося. Мереживом тонким розлігся дим.

Снував дим мереживо, снувала пам'ять спогади.

Мати — вдова після чоловіка — дрібного поштового службовця; поколоті шиттям пальці. Сумна посмішка на худенькому обличчі й часті скорботні сльози на добрих очах...

Несподівана, мов грім із неба ясного, смерть.

Удвох із сестрою - підлітком. Біганина по лекціях, переписування...

Самітність, злидні, жорстока боротьба, щоб жити. Університет, ті самі лекції. І —

— Анні Любинецька.

Сестра довготелесого бельбаса, що з ним нерви псував Євграф. Бельбас — аристократ зневажливо ставився до науки, бо гаразд розумів, що і без неї чудово проживе, що найосвіченіші коритимуться йому — кров „блакитну“, шляхетну мав, батько в чинах та орденах. Рід Бельбасів до „Золотої книги“ записаний був.

То навіщо йому геометрія? І були зусилля Євграфові мов об стінку горохом.

Євграф не бачив чарівнішої за Анні. Щось незрозуміле робилося з ним під полум'яним поглядом чорних великих очей.

Привітність і чемність її подали надії студентові. А легке кокетування з гарним і розумним юнаком закрутило йому голову.

Не стримався — палкий — усе хотів сказати у запалі.

Анні здивовано піднесла брови. Не хотіла й дослухати. Перебила зимно-зимно.

— Я мала вас за стриману й розумну людину...

— Невже...

Невже стримана й розумна людина не може кохати? Щось подібне хотів сказати. Але впали обухом на голову слова:

— Я дуже здивована. Помилилася, значить. Ви, здається, мали сказати, що кохаєте мене? Не сподівалася такої... такої нерозумної нестриманости.

І пішла, кинувши зневажливо погляд вище голови схиленої.

Почуття величезного нещастя...

А тоді страшенна лють.

Оплювала аристократка... Так дурному й треба.

— Так і треба!

Важчала голова від рому. Потьмарився мозок.

Пішов, щоб ніколи не йти тією вулицею. Зростала лють, зненависть до шляхетної красуні і всієї гнилої породи, що нічого, крім віків панування над рабами, не вміла. І тому, що панувала, вироджувалася.

Син без боротьби посідав батькове місце.

Рід.

Каста.

Навіщо розум, сили гартувати, коли нема боротьби... Коли дід панував, а тому й унук має панувати?..

А Євграф у злиднях ліктями шлях пробивав. Розум, енергія в його. Плекав думки далеко піти, самотужки перемігши перешкоди.

А тоді...

Тоді зустрінеться й помститься за зневагу до бідного студента, що як людина до людини, до ляльки цієї бездушної поставився.

О, вони ще поквитаються!

Зустрілися оце в Грушевих.

— Хто ця красуня, що кавалери роєм в'ються?

— „Пані фон-Нірман, дружина великого фінансового ділка.

Акції, мільйони. Старий.

— Є, значить, шанси в молодших?

— Поки невідомо фактів.

— Ну, коли вам невідомо...

— Атож. Це покищо.

— Невідомі?

— Ні, фактів нема. А така молода й гарна... Знайдеться кому.

Зустрілися. Блискавкою спогад. В обох. Якийсь вінегрет почуттів — радість, зненависть, захоплення, ніяковість, непевність.

Якась хвиля.

Від неокреслености почуттів і несподіванки трохи розгубився й почервонів.

Усміхнулася.

У голові йому:

— Вклонитися?

— Не вклонитися?

— Вклонитися?

— Не вклонитися?

Вихорем.

Уклонився.

Привітна відповідь.

Пара слів за несподівану зустріч.

Розійшлися.

У хмарах диму змалювалася прекрасна жінка. Дівоча краса розквітла в жінці, набрала особливого, спокусливого характеру.

— „Ми ще поквитаємося!“

Прикро опанували сумніви. Важко було відігнати їх. Важко було взагалі думати.

Придушено алкоголем думки.

Махнув рукою, відганяючи щось гнітюче.

15

Трансмісії.

Шкиви.

Верстати.

Розпечений і рідкий метал. Грюкання металу в метал. Скреготіння незламних зубів.

Свист.

Шипіння.

Вереск.

Рух.

Спека.

Обережність у м'язах напружених: прогавиш — з людини безформні шматки.

Метал не жде.

Метал — ворожий.

Метал протестує проти сваволі людської.

Давно працює Олекса Сіньков у ковальському. Як завод заснували, так і став.

39

Стави поту проллялися з м'язистого тіла.

Біля парового молота Олекса. Любить його могутню силу. Скеровує Олекса штанги, і зробить молот із ними, що Олекса гадає. Має молот велику силу, а Олекса керує його працею.

За наймита могутній молот у кволої людини.

Давно працює молот. Давно стоїть біля його Олекса. Працюючи довго, Олекса привчився рухатися не думаючи. Впевнені його потрібні рухи.

А молот, працюючи довго, хибити почав.

І вискочила штанга з-під молота, вдарила Олексу в руку.

Упав.

— До лікарні...

Рука перебита, працювати не може. І не з своєї не-обережності у нещастя потрапив робітник. Сказав директор документа добути, що працювати не може. Тоді допомогу видадуть.

А не буде — ставай на роботу.

До Харкова у найрозумнішу комісію поїхав Олекса (небіж за сторожа працює. Спинитися є де. Витрати — на квитка лише).

Написала комісія — не працювати вже правою рукою.

Хмикнув директор, прочитавши.

— Навіщо до Харкова? У Бахмуті в нас є своя комісія. Звідти папера треба.

Мусів до Бахмута йти. І сказала комісія бахмутська:

— А ну — потисни руку!

Простягає свою найгрубший із комісії, на золотих окулярах.

Потиснув ніби Олекса, хоч і не слухалися пальці.

— О, вся хворість уже минулася...

Що міг сказати Олекса комісії? Лікарі — вони знають, як руку здорову від хворої пізнати...

Ніби потиснув і відразу пізнав, що здорова цілком.

— Підвести не можу, повернути...

— Це поки що. За три дні все буде гаразд.

— Ось у Харкові...

— Не затримуй нас, чоловіче!

Розумні лікарі бахмутські! У Харкові дивилися на руку, роздягнутися сказавши, плече мацали, руку, щось брати давали, підводити.

Один лікар зразу сказав:

— Кістка перебита, ясно.

А в Бахмуті лише:

— Потисни руку!

Додсвідчені лікарі!

Утримання від гірнопромисловців одержували регулярно.

І було за що...

Прийняли Олеську знов на завод. До того ж таки золота. Справедлива людина була з директора заводу. Інший прийняв би, замість Сінькова, робітника не тимчасово, як це було, а постійно. А директор — Олексу назад на місце. Справедлива людина, хоч і француз. (А що це таке, що на рудні й на заводі французи за директорів?).

Коногони мали час поговорити. Із ската вугілля не сипалося. Всадив один навіть лампу в дучку — чорна порожнява.

— Оце повивозили, а там затримка.

— А нам — що? Що насиплють, одвеземо враз.

— Коли б не сказали, що ми навмисне...

Не сипали чомусь вугілля.

— Може нещастя якесь?

Другий здригнувся. Нещастя — звичайна річ під землею. Але при згадці завжди ніяково за плечима робиться. Щось бігає ніби. А то раптом зробиться тепло. Бо це — під землею.

Нещастя під землею — найстрашніше нещастя. А коли на другому горизонті нещастя, то й на першому може бути.

Мовчали коногони, прислухаючись. Коні неспокійно верушили вухами. Мабуть їх дивував довгий одпочинок.

Але все було як звичайно. Недалеко бурили. Виглядно чулося гупання молотків.

Розмова не в'язалася. Не розуміли, чому нема вугілля. Непокійли думки за нещастя. Здавалося, що повітря зробилося важчим, що в йому оселилося щось гнітюче. Душило на груди.

— Чи не попередити?

— Та почекаємо...

Поволі тягся час. Кидалися рідкі слова.

— А що це? Вдарився де? У верхняк?

Коногін торкнувся синяка на лобі.

— Оце? Та билися.

Ожвавився спогадом.

— Стьопку рудого зустріли. Гармоніста. Кудись простував—нашою вулицею. А дівки наші до його—як мухи. Ну й на селі.

— Звісно, гармонь... То повчили?

— А як же! Іде, свище, сукін син. Кандибобером таким. А тут я і ще з двоє. Назустріч, спинили жулика. Слово за словом:

— Пливай, сволоч паршива!

— У поросі?

— Еге ж.

— Пливай—кажу,—щоб не шлявся вулицями нашими.

— Він туди—сюди. Я під ніжку, він у крик. Тут із його вулиці парубки побачили. Біжать. Та кілля з плотів видирають. Лупнули ми Стьопку поки що, та своїх кликати. Збіглися. Ми до Стьопки та на підмогу його... А до них ще. А до нас теж. Ну й пішло...

— Це в неділю?

— Атож...

— Шкода, мене вдома не було.

— Дехто з обушками вибіг. Трьох понесли, хто втік, а котрі ледве попленталися. Дали їм. Хай знають „Собачівку“.

— Ах ви ж розсукині діти!

Схопилися коногони.

Десятник Лонгін лаявся на всі заставки.

— Та вугілля ж нема...

— Як — нема!

Справді, вугілля не було.

— Ану, лізь, подивися та спитай, що там таке.

Коногони переглянулися. Жодному не хтілося лізти.

— Ну! Та лямпу залиш, а то розіб'єш — і вибух.

Поліз той, що з синяком.

За скільки хвилин повернувся. Швидко сунувся назад.

— Вугілля сперлося, не сунеться...

— Ти чого ж не торкнув, растуди...

— Так воно ж на мене...

— А торкни та котись швидше. Ну! Чого стоїш!

— Хай Іван...

— Тобі кажу!

Коногон із синяком боявся лізти. Купа вугілля чекала дотику, щоб ізсунутися скатом. Торкнеш, а воно на тебе.

Десятник тупав ногами. Лякав вигнати.

Іван, бачучи, що товариш боїться, поліз.

Торкнув масу чорну, нерухому і — назад.

Не загуркотіло вугілля.

Десятник лаявся.

— То ти й не доліз, сволоч боязлива!

Поліз удруге. Ворухнув міцніш.

Вдарило вугілля, збило додолу. Перегнали деякі шматки, раніш на штрек упали.

Десятник кинувся дучку засувати, схаменувся враз.

З вугіллям упав Іван, побитий, причавлений.

Стогнав безпорадно.

— Видай на — горà. У вагончик.

Обережно показали стогнучу людину з заплющеними очима.

Тихо котився вагончик із незвичайним вантажем.

„Оце мені так було б“ — думав коногон із синяком.

І неспіливе було його :

— Егей...

Стримував коня, щоб не дуже біг. Щоб не трясло.
І кінь почував незвичайне. Весь час вухами ворухив.
Раптом захропів.

Лонгін крикнув навздогін :

— Швидше там!

Не послухався коногон.

Роззяву придушило, а вугілля лежати буде? Треба на зміну когось.

Звичайний випадок, а проте щось ворухилося в середині у Лонгіна. Сердито йшов, люто чіпляючись до шахтарів.

Іван місяць лежав у лікарні. Видужав. Але трусив кашель грудьми й плювалося червоним.

Припадав на ногу.

Дали 120 карбованців. Розписався товариш за неписьменного, що претензій до контори не має. Не хотів цього підписувати. Тоді сказали, що нічого не дадуть.

Попросив підписати.

Шкутильгав до станції з клунком. Далеко за рудню товариш, той що з синяком, провів. Обняв, мов брат, на прощання.

Чекав четвертого клясу їхати додому.

Там мати-вдова й підлітків двоє.

Коли б Онисько мав куди піти, втік би з цього місяця. Робота погана, ціна—хто знає яка, гроші на покрову. А скільки їх припадає, коли так багато горілки п'ють?

Лазив у забій. Шар тонкий, довбати важко. Коні поганяв і відвозив тачкою.

З товаришів усі п'яниці. Ніхто нічого не думав, чекали лише на суботу, коли „дядя“ харчів привезе й горілки.

Підганяли один одного в роботі, щоб „дядя“ був задоволений.

Тільки й розваги, що кочетківські оповідання. Перед вечерею, куліш мішаючи, завжди розповідав щось Ониськові. Вдячний слухач був з парубка. Слухав і сумнівів не мав.

— У купця мого дочка була. От гарна, стерва! А я собі парубок хоч куди...

Передбачаючи звичне:

— Бреши, бреши —

глянув на рухливого. Він покищо мовчав. Осторонь якось тримався цей шахтар і менше за інших лаявся. Хотілося дуже Ониськові ближче пізнати його, але мовчазний був рухливий.

Співав зате часто. Все про долю, а то за Байкал якийсь. Спитати Онисько боявся, щоб не глузували — слова такого, відомого всім, не знає... А слово, очевидячки, відоме, раз у піснях співають.

— Іду, бувало, а Даша з віконця дивиться. Торкну коня і — вітром. А вона дивиться...

— Ну й що?

Не може тут збрехати Кочетков.

— Нічого не вийшло. Куховарка, сука, дивилася за мною дуже... Та й померла Даша незабаром.

— Померла!

— Сохла за вчителем свого меншого брата. Студент такий ходив. Ото парнишка був! Козир! Так що поруч зі мною міг би ставати. То й утріскалася в його! А батько купчика знайшов, такої ж першої гільдії. Бо студент хоч і козир, хоч і вучений, але голий. Сирота... Ну й казали, що навмисне Даша застудилася. Любов, розтуди...

— А чому з нашого брата не помре?

— Бо за роботою дурне в голову не полізе. З розкошів.

Микита роздягнув адвоката. Розумна людина, а п'яним напився...

Дивується Микита. Залишилося трохи з другої пляшки — перехилив.

О, цим упитися неважко...

Щось говорив Євграф Павлович.

— Не дозволить, не дозволить батько...

Даша в домовині хустинкою очі мокрі витирає. Над нею фон-Нірмани, за руки взялися, регочуть. Лисий пан, а черево аж труситься.

Анні кличе когось.

На домовину впала покрishка.

Ось груди землі падають (дошч на дворі).

Схопила жінка чоловіка, злякано.

Це Амур і Психея, що недавно купив собі.

Щось grimнуло, боляче вдаривши у свідомість.

Це Микита забув зачинити квартиру.

16

Рудня була чимала. До півторасти десятии орендував багач Полькін у селян. Коли почали робити, усім заправляв інженер Носов. І надумав інженер ошукати багача.

Документи якось так написав, що його рудня. А Полькін—дибки. Не диво. Носов цілився все загарбати, без нічого Полькіна лишити.

Судилися.

Обое мазали, де треба, але перетягнув Полькін. За ним рудня, Носов утік, але ім'я його лишилося—Носівка.

Велика рудня, 1-й номер, 3-й. Хто знає, доки розробляти будуть. А навкруги бельгійці з французами землю скупили, шахти заснували.

Щоб не сваритися—товариством.

„Товариство гірнопромисловців півдня Росії“.

В гурті й каша їсться, й батька бити можна.

За вугілля ціна однакова (навіщо конкуренція?), і за роботу—також, порядки однакові.

Не подобається тобі тут, дуже тиснуть і мало платять? На інше місце летиш? Ну, а там так само.

Полькін, не довго думаючи, пристав до товариства. Морочись сам, керуй, з різними жуліками, як ось

Носов, справу май. А тут у товаристві правління, воно за все думає.

Недовго роздумував Полькін. Ще товариство конкуренцію почне, без штанів залишишся. Бо що зробиш сам проти багатьох?

Одержував дивіденти й край.

Велика рудня Носівка. До двох тисяч шахтарів. І навкруги рудні. Вийдеш на горбок—з усіх боків димарі.

Тисячі й тисячі під землею працюють, щоб сотні нічого не робили. І не завжди вдячні шахтарі за роботу.

Ремствують іноді, забунтувати можуть.

Тому чимало поліції було на руднях. Збирала в канцелярії думки та настрої, клопоталася за відпочинок шахтарський по в'язницях.

Нагайками робила. Криком впливала.

А то зауваженням:

—Ну, ви там, тихше! Всі в мене за халявою.

Тобто позаписувані в книжечку, а вона за халявою. Частенько на нарядах і виплаті був присутній урядник.

На більших руднях пристава були, на менших—урядники керували.

Доглядала держава спокійного надходження дивідентів.

Гірнопромисловці—люди вдячні. Цінують увагу до себе й допомогти ладні.

А на шахтах лад—найпотрібніша річ.

Ухвалили на з'їзді козацький полк на свої кошти утримувати. Хай собі кватирує в Донбасі й допомагає поліції, коли треба. Бо робітників багато, а поліції мало.

Козаки—бойові люди.

Чубами одними ворога злякати можна.

А кого й привабити.

„Породила молода дівчина
Козацького сина“.

Не одного. Бо не може серце жіноче проти чуба козацького встояти.

Шахтарі — вони зморені, вони бліді, — як не сплять, то під землею.

А козаки — вони ладу доглядають, а ніхто його не порушує. Червонопикі всі, вгодовані. Тільки й клопоту, що муштра.

Так після муштри їсться смачніше. На користь муштра виходить.

Та й яка муштра потрібна козакам цього полку?

Нагаями людей бити?

Немудра наука!

Неважка муштра була в козаків.

Для апетиту.

Не одна шахтарська дитина стан козачий мала. А виріши, гнувся під землею, як і з шахтарського роду.

У пристава Виницького небагато роботи було. Урядники все робили справно. Пашпорти там, ну й хто бунтівник — знали.

Насолоджувався пристав семейним щастям, діток вирощував (гарні такі дівчатка і хлопчик один), за бажаного гостя в начальства був.

Рибку ловити любив і полювати.

До першого треба було їздити на Донець, а полювати скрізь можна — куріпки, перепелиці, зайці, лиси частенько зустрічалися — влучай лише.

Чванився рушницею своєю пристав. На сто кроків горобця з неї вбити — дурниця.

— Папочко, ти позичав свою рушницю Андрієві Івановичу?

— Яку рушницю?

— Та свою ж.

— Та ні. Хіба можна рушницю позичати?

Пристав згадав каламбур:

— Жінку й рушницю ніколи не позичаю.

— А я бачив. Така сама рушниця...

Виявилося — у рудого штейгера точнісінько така рушниця, як у пристава.

Це псувало настрої. Не любить пристав Виницький рудого штейгера. У преферанса штейгер завжди грає на одну менше, а пристав ремізиться. Отак грає, а разів два потемнить вдало...

Трудно виграти в рудого штейгера.

І рушниця...

На рудню три особи найвидатніших — директор рудні, директор заводу й пристав.

Директори нічого не можуть зробити приставу, хіба напишуть кудись до начальства.

А що вони можуть написати?

А пристав хоч кого арештувати має право.

Так ось три найвидатніших на рудні особи, і пристав нічого проти не мав би, коли б така, як у його, рушниця була в когось із директорів. Ну, хай би в крайньому разі в управителя... А то в штейгера! В рудого!

Ні, з цим не можна було помиритися...

Шило в мішку таїти трудно. Багато справ у директора, ніколи за жінкою стежити, але світ не без добрих людей...

Директоровому братові колись не пішла назустріч Олександра Степанівна, а стіни вуха мають.

Пішов директор на всю ніч у шахту, генеральну перевірку робити (ніби).

Коли всі спали, тихенько скрипнули двері.

Жагуче шепотіння, тихе й швидке скидання одежі...

Скрипнули пружини матрасу від тіла додаткового.

Брат стояв під вікнами, а директор несподівано повертався. Ключі без перешкод розчиняли двері.

Остання на защіпці.

До власної спальні.

Рвонув директор, люди на ліжку злякалися. Ніби міцно спить пані директорова, щоб час виграти. Квапливо вдягається Жак.

І коли відскочила заціпка, вікно виплюнуло незаконного гостя.

Засвербіли руки в директорового брата, але наказано не чіпати. Лише переконатися.

Переконалися.

— Міцно спиш,— промовив директор майже спокійно.

— Щось снилося таке, а ти перебив. Знала б, що прийдеш, не заціпалася б...

Роздягався директор. А в неї думка :

— Невже не помітив? Невже?

— Ось вікно забула зачинити...

— А заціпнутися не забула...

— Невже! Господи!

Закам'яніла — Жакові туфлі стояли безладно. Бачили директор, але вдав, що нічого не підозріває, не помічає.

— Щось голова болить... Усю ніч під землею важко. Завтра...

Не спалося.

Жінка присунулася з ніжностями до тільки що зрадженого чоловіка.

Обурило це чоловіка. Відштовхнув несамохіть міцніше, щось жорстоке сказати хотів, але стримався.

— Я так стомився...

Повернувся на інший бік, кусаючи губи.

Безсонна ніч кінчилася ранком, коли коротенький сон завітав до обох.

Жак не знав, як же його туфлі. Що йому робити. Ніну забрати за собою бажалося, а тут скандал такий.

А гарна була б метреса!

Старий Ліньї мав рацію — подорож розважає.

Як колишній епізод, у тумані ніби згадувалася Клара Рідко.

А згадається — всміхнеться Жак — який дуренький він був...

Мав навіть намір одружитися...

Олексу Сінькова вигнали з заводу. Справедливе
начальство було, що правда — то правда. Перебило руку
чоловікові, нікого не прийняли на його місце, почекали,
поки вилікується.

Вилікувався, знов на роботу взяли. На те ж місце,
за ті ж гроші.

А коли майстер каже, що не той вже Сіньков, що
не може як слід, як колись, працювати — то хто винен?

Завод є завод.

На заводі треба працювати. Так, як належить.

Хто не може, навіщо його тримати.

Та й сумління повинна мати людина — не можеш,
одійди, другий стане, виконає роботу.

Так і вигнали Олексу, старого робітника.

І копійки не дали.

ГР. КОСЯЧЕНКО

РАДІСТЬ

Звір притаївсь у мені на хвилину одну,
і підвелася у серці моєму людина.

Двері кімнати

я спішно, прийшов, одімкнув, —
наче од батька

пестлива втікає дитина.

Вийшов на вулицю.

Гнуть тротуар, наче лід,

Сонце

і тіні хисткі

мовчазних перехожих.

Хочеться з кожним,

як з другом забутим, шалить,

Глянуть в обличчя —

та посмішки стримать не можу.

Хижими птицями

мчать мільйони бажань.

Тисячі слів

простяглися уряд чередою.

Рідною вулиця стала,

дарма що чужа,

Тільки проходив —

щоразу здавалась рудою.

Слухайте!

Радість у мене!

Мій бажаний гість.

З ким поділити,—

я повний,

до вінець,

до краю!

З шапкою, бачу,

на розі сидить гармоніст,—

Може здається,—

од нині він жить починає.

Хочу прийти

і, як милу,

обняти його:—

„Годі сумної...“

послухай як бавляться діти!

О, як далеко вони 'д голосіння твого!

Годі про сум,—

научи своє серце

радіти!

1929 р.